

SELANİK İSTANBUL'A KARŞI

31 MART VAK'ASI ve
II. ABDÜLHAMİD'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ

NECMETTİN ALKAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 13

GİRİŞ / 17

1. OSMANLI MODERNLEŞMESİ VE
DÖNÜŞEN TOPLUMSAL AKTÖRLER / 29

2. 1908 JÖN TÜRK İHTİLÂLİ VE
İÇ SİYASETTE DEĞİŞEN DENGELER / 43

3. 31 MART VAK'ASI'NIN NEDENLERİ / 51

SOSYO-PSİKOLOJİK NEDENLER / 52

Meşrûtiyet ve "Hürriyet"ten Abartılı Beklentiler ve Ardından Gelen
Hayal Kırıklıkları / 54

Abdülhamidî Dönemin Devlet Adamlarına ve Memurlarına Baskılar / 61

Sadakât Yeminleri ve Baskılar / 62

Memurların Tasfiyesi / 68

İâne-i Milliye ve Başka Adlar Altında Toplanan Paralar / 72

İstanbul'un Nüfusunun Artması; Kargaşa ve Asayiş Sorunu / 75

Sürgünden Dönenler ve Hayal Kırıklıkları / 80

Siyasî Suikastlar ve Muhaliflerin Sindirilmesi / 82

Medreselerin Islah Edilmesi ve Talebe-i Ulûmun Askere Alınması / 86

SİYASÎ NEDENLER / 88

İç Siyasetteki Bölünmüşlük ve Toplumun Siyasîleşmesi / 89

Sultan II. Abdülhamid'in Popülaritesinin Devam Etmesi / 98

"Jön Türki/İttihâdçı Mutlakî Yönetim" in Oluşması / 100

Bulgaristan'ın Bağımsızlığı, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ve

Yunanistan'ın Girit'i İltihakı / 110

Matbuat Hayatındaki Hareketlilik ve Siyasî Tartışmalar / 112

ASKERİ NEDENLER / 116

Ordunya Siyasetin Sokulması / 116

Askerî Birliklerden Yemin Alınması ve Ordudaki Tensikât / 122

Ordudaki Hoşnutsuzluk ve Kargaşa / 127

4. 31 MART VAK'ASI'NIN AYAK SESLERİ VE İLK BELİRTİLER /143

VAK'ANIN AYAK SESLERİ VE İKAZLAR / 144

HÂDİSE ÖNCESİNDEKİ TEPKİ HAREKETLERİ / 150

Edirne Vak'ası / 150

Kör Ali Olayı / 153

İstanbul'daki Askerî İsyancılar / 155

5. 31 MART VAK'ASI VE İLGİLİ GELİŞMELER / 159

AVCI TABURLARI VE İSTANBULA GETİRİLMELERİ / 159

İSYANIN BAŞLAMASI / 162

İsyanda Yaşananlar / 162

İsyan Meydanında Askerler ve Çavuşlar / 172

İsyan Meydanında Hocalar ve Ulemâ / 177

İsyan Meydanında Öğrenciler / 182

İsyanda Öldürülenler / 183

İSYAN KARŞISINDA ENDİŞELİ SARAY / 190

İSYAN KARŞISINDA ETKİSİZ KALAN HÜKÜMET / 193

İSYAN KARŞISINDA GÖREVİNİ YAPAN MECLİS-İ MEBÛSÂN / 199

6. "KÂBE-İ HÜRRİYET" SELANİK, "SEFİL BİZANS" İSTANBULA KARŞI: "BİTMİŞ" BİR İSYANIN BASTIRILMASI / 215

İSYANIN "KÂBE-İ HÜRRİYET" SELANİK'TE YANKISI / 215

HAREKET ORDUSU'NUN OLUŞMASI VE MAHİYETİ / 219

HAREKET ORDUSU'NUN "İSTANBUL'U YENİDEN FETHİ" / 225

Sevkiyât ve Yeşilköy'e Yiğınak / 225

Hareketin Başlaması ve Şehrin İşgali / 232

İşgal Karşısında Sultan II. Abdülhamid'in Tavrı / 234

Çatışmalarda Ölenlerin Sayısı / 237

DİVAN-I HARB-İ ÖRFİ VE ÂSİLERİN CEZALANDIRILMASI / 240

**7. SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN
TAHTTAN İNDİRİLMESİ / 249**

MEŞRÛLUĞU “KENDİNDEN MENKUL” MECLİS-İ MİLLÎ'NİN TEŞKİL
EDİLMESİ / 249

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN HAL KARARININ ALINMASI / 252

HAL KARARININ II. ABDÜLHAMİD'E TEVDİ EDİLMESİ / 271

Emanuel Karasu'nun Anlatımıyla Fetvanın Sunulması / 272

Diğer Hatıralara Göre Fetvanın Takdim Edilmesi / 276

**8. 31 MART VAK'ASI'NDA VE
BASTIRILMASINDA “YABANCI PARMAĞI” / 285**

İNGİLTERE VE ALMANYA ARASINDA KALAN OSMANLI DEVLETİ / 285

İNGİLTERE VE 31 MART HÂDİSESİ / 288

ALMAN KAİSERREİCH'İ VE HAREKET ORDUSU / 301

YABANCI ELLER VE 31 MART HÂDİSESİ / 306

9. AVRUPA MATBUATINDA 31 MART VAK'ASI / 311

İSYANIN YANSIMASI VE NEDENLERİ / 311

İSYANIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE YORUMLANMASI / 319

10. 31 MART VAK'ASI'NI KİMLER ÇIKARDI? / 325

DÖNEME ŞAHİTLİK EDENLERİN GÖRÜŞLERİ / 325

AKADEMİSYEN VE AMATÖR TARİHÇİLERİN GÖRÜŞLERİ / 335

11. ÖZET VE SONUÇ / 345

HÂDİSENİN KRONOLOJİSİ / 361

KAYNAKLAR / 367

FOTOĞRAFLAR VE RESİMLER / 379

DİZİN /

OSMANLI MODERNLEŞMESİ VE DÖNÜŞEN TOPLUMSAL AKTÖRLER

“Modern Askerî Darbeler Sürecinin Başlaması”

Milletlerin ve devletlerin tarihleri, hiçbir zaman durağan olmayıp; tek düze bir hatta akıp gitmez. İnişli çıkışlı tarihî bir süreçte, savaşlar ve barışların yanı sıra belli aralıklarla önemli değişim veya dönüşümler de yaşanır. Özellikle de büyük göçler, din değiştirmeler, tarihlerindeki iniş/çıkışlar ve ıslahat/yenileşme faaliyetleri gibi uzun bir süreçte yaşanan birtakım gelişmeler, ilgili devletleri ve milletleri tepeden tırnağa değiştirirler. Devlete rengini ve tonunu veren kurumlar başta olmak üzere, onu meydana getiren toplumlar da bundan nasibini fazlasıyla alır ve gayri ihtiyârî olarak devletle birlikte dönüşürler. Daha da önemlisi, bu türde yaşanan değişimler ve dönüşümler zamanla toplumsal bölünmelere ve ardından tepkilere neden olurlar.

Böylesi bir değişimin/dönüşümün gerçekleşebilmesi için, mevcut yapıya müdahale edilmesi; bütün taşların âdeta yerinden oynatılması gerekiyor. Bunların yeniden yerine oturması ve belli bir istikrarın tekrar sağlanabilmesi için, uzun bir zaman dilimine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu süreçte, yani taşların yerine oturması sırasında, siyasî ve toplumsal anlamda ciddi birtakım sürtüşmeler ve gelgitler vuku' bulabilir. Bu sırada eski aktörler kademeli olarak çözülürken, yerlerini yenilerine bırakırlar. Zaten bu türde bir sürtüşmenin yaşanmasındaki neden, eski ve yeni toplumsal aktörler arasında yaşanan ayrışmadır. Ortaya çıkan böylesi bir ayrışma ve hesaplaşmanın ardından, devlette ve toplumda belli bir normalleşme yaşanmaktadır.

Benzer gelişmeleri 600 yıllık Osmanlı tarihinde de gözlemlemek mümkündür. Osmanlı Devleti, bu uzun zaman diliminde belli tarihlerde çok önemli değişim ve dönüşümler yaşamıştır. Ufacık bir beylik olarak kurulan Osmanlı Devleti, ilerleyen yıllarda devletin geçirmiş olduğu tarihî süreçteki konumuna göre iki önemli değişime/dönüşüme sahne olmuştur: Birincisi, devletin kurulma ve genişleme döneminde; ikinci ise, devletin gerileme ve çözülme döneminde gerçekleşmiştir.

Bir Oğuz Türkmen İslâm devleti olarak kurulan Osmanlı Devleti, fethettiği bu geniş coğrafya ile birlikte hem ırkî hem de dinî yapısını çeşitlendirmesine paralel olarak, ilk değişim sürecini yaşamıştır. Kuruluşunda çekirdek etnik ve dinî yapıyı oluşturan Türk/Müslüman unsur, ardı ardına gerçekleştirilen başarılı askerî seferler ve fetihlerin neticesinde çok daha çeşitlenmiştir. Böylece kısa bir süre zarfında çok farklı etnik ve dinî unsurları hâkimiyeti altında toplayan Osmanlı Devleti, çatısı altındaki bu zengin etnik ve dinî yapıya göre kurumsal anlamda bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm, tek milletli “*merkeziyetçi*” bir beylikten, çok milletli “*adem-i merkeziyetçi*” büyük bir devlet veya imparatorluk hâlini alması şeklinde olmuştur. Devletin kurumsallaşması da buna göre şekillenmiştir. İşlerin yolunda gittiği klasik dönemde, idarî yönetim tarzı adem-i merkeziyetçi olup; farklı ırk ve inanç sistemlerinden mürekkep olan tebaası ile devletin arasındaki ilişkileri ise “*millet sistemi*” adı verilen bir yönetimle düzenlemiştir.

Devletin bu dönemdeki değişiminde, üzerinde kurulduğu kadim çekirdek coğrafyanın birikimi etkili olmuştur. Bu coğrafyada, kadim medeniyetlerin ardı ardına ve iç içe var oldukları İslâm, Eski Türk devlet geleneği ile kadim Bizans ve Sasanî İmparatorlukları gibi dört önemli unsur etkili olmuştur. Bu etkileşimde merkeze İslâm yerleştirilerek diğer üç birikimden; yani Eski Türk, Sasanî ve Bizans geleneklerinden de mümkün oldukça istifade edilmiştir. Öncelikle bu iki kadim kültürden alınan unsurlar, bir şekilde İslâm yoluyla meşrûlaştırılmaya gayret edilmiştir. Sultan II. Mehmed (1451-1481) döneminde tamamlanan kurumsallaşmada, ideal noktaya Sultan I. Süleyman’ın (1520-1566) hükümdarlığı yıllarında ulaşılmıştır. Bu

dönem, daha sonrasında öylesine idealize edilmiştir ki, çözülme sürecinde “*Kânûn-ı Kadîm*” diye sürekli olarak atıfta bulunulmuştur.

Yine bu dönemde gerçekleştirilen yoğun ve başarılı fetihlerle birlik-te genişleyen ve değişen coğrafya, ilgili dönüşümün başarısında etkili olmuştur. Osmanlı Devleti, düzenlemiş olduğu başarılı askerî seferler neticesinde coğrafyasını çok hızlı bir şekilde hem genişletmiş hem de çeşitlendirmiştir. Kadîm medeniyetlerin beşiği Anadolu merkezli olarak Asya, Afrika ve Avrupa’daki önemli bölgeleri sınırlarına dâhil etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, birbirinden farklı tarihî tecrübeler ve birikimlere sahip “üç kıta devleti” olmuştur; başka bir ifadeyle de bunları bünyesinde birleştirmiştir. Bu birleşme, Osmanlı Devleti’nin jeo-stratejik durumunu daha da önemli kılmış ve var olduğu sürece kendisini dönemin en önemli merkezî devletlerinden biri yapmıştır. Bu durum, onun tarihî sürecini daha da hareketli kılmıştır. Bu hareketliliğin muhtevasını ve yönünü, devletin içinde bulunduğu siyâsî, iktisadî, askerî ve sosyal durum belirlemiştir. İşlerin yolunda gittiği yükseliş döneminde kuralları kendisinin ortaya koyduğu ve hâkim olduğu bir süreçte, siyaset belirleyen ve ona göre bunları çevre devletlere kabul ettiren merkezî bir devlet konumunda olmuştur.

1683 yılında Viyana’nın ikinci denemede de düşürülememesi, Osmanlı tarihinde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Bu başarısız askerî teşebbüs, Avrupa devletlerini cesaretlendirip, Osmanlı topraklarını kendilerinin genişleme alanı olarak görmelerine ve karşı saldırıya geçmelerine neden olmuştur. Osmanlı Devleti’ni ise tam tersine öncelikle memleketini bunların tasallutundan kurtarma, şayet mümkünse tekrar karşı saldırıya geçerek kaybettiği topraklarını geri alma, ki belli bir süre sonra bu ümitler de tamamen yok olacaktı, endişesine düşürmüştür. Bu ise Osmanlı için müdafaa pozisyonu alma anlamına gelmekteydi. Böylece 1683, Osmanlı Devleti için askerî olarak duraklama, gerileme ve çözülme dönemlerinin başlangıcı olmuştur. Her ne kadar Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesinde “duraklama”, “gerileme” ve “çözülme” kavramlarının kullanılması tarihçiler arasında tartışma konusu olsa da, askerî olarak bunun doğru olduğunu düşünüyoruz.

Bu olumsuz süreç, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ikinci büyük değişim/dönüşüm dalgasını başlatmıştır. 18. yüzyıl, aynı zamanda devletin çözülme sürecine girmiş olduğu ve pek çok meselenin yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. Söz konusu olumsuz gelişmelere karşı çözüm üretmeye çalışan devlet adamları, “*ıslahât*” faaliyetleri olarak geleneksel yapı çerçevesinde bir şeyler yapmaya gayret etmişlerdir. Bunlar, başlangıçta daha ziyade askerî ve malî alanlarla sınırlı kalmıştır. Fakat istenilen sonuçların bir türlü alınamaması, dönemin devlet adamlarını daha farklı çözümler aramaya mecbur kılmıştır. Aranılan yeni çözüm, ıslahât düşüncesinin terk edilmesi ve “*reform*” yapılması; dolayısıyla seleflerinin başlatmış olduğu yenileşme faaliyetlerinin muhtevasını ve rengini değiştirme şeklinde olmuştur. Reform, yani yeniden şekillendirme sürecinde “*galip*” modern Batı Avrupa tecrübesi, Osmanlı devlet adamları için bir model olmuştur. Bunun başarılı bir şekilde yapılabilmesi için “*Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri*”ne girişmişlerdir. Böylece yeniden yapılanma/şekillenme sürecine giren Osmanlı Devleti'nde, kurumsal ve toplumsal anlamda çok önemli ve radikal faaliyetler icra edilmiş ve bunun tabii bir neticesi olarak da devlet ciddi bir dönüşüm yaşamıştır.

Bu süreci daha bir somutlaştırmak gerekirse, III. Ahmed'in (1703-1730) hükümdarlığı dönemindeki Lâle Devri (1718-1730) ve III. Selim'in (1789-1807) gerçekleştirmiş olduğu geniş kapsamlı Nizâm-ı Cedîd ıslahat projesi bir geçiş süreci olarak kabul edilirse, asıl olarak II. Mahmud (1808-1839) *Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri*'ni başlatmıştır. II. Mahmud, seleflerinin ıslahât faaliyetlerinin mecrasını değiştirerek, muasır Batı Avrupa'yı örnek almış ve Osmanlı Devleti ile toplumunu tepeden tırnağa dönüştürmeye gayret etmiştir. Bu faaliyetlerinde de çok önemli bir mesafe katetmiştir. Sultan Abdülmecid (1839-1861), babasının yapmış olduğu bu icraatları devletin resmî siyaseti hâline getirmiş ve daha geniş bir alanda yaygınlaştırmıştır. Bu dönemde 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 ıslahat Fermanı gibi iki önemli vesika ilan edilmiş ve bunlarda taahhüt edilen hususlar yerine getirilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde geleneksel Osmanlı Devleti'nden ve toplumundan modern Osmanlı'ya geçilmiştir.

Bu hızlı ve çok yönlü değişim, ister istemez zamanla kendi karşıtlarını ortaya çıkarmıştır. Gerek bizzat bu tür yenileşme faaliyetlerinden rahatsızlık duyanlar ve gerekse devletin mevcut gidişini kötüye yoranlar, “*Fedâiler*” adı altında teşkilatlanmışlardır. Fedâiler, Süleymaniye’de müderrislik yapan Şeyh Ahmet liderliğinde toplumun çeşitli kesimlerinden oluşan 41 kişilik gizli bir oluşumdur. Sultan Abdülmecid’i tahttan indirmek için bir ihtilâl hazırlığına giriştikleri sırada, 1859 yılında çökertilmiş; örgütün ileri gelenlerinden bazıları idama mahkûm edilirken, diğerleri sürgüne gönderilmiştir. Fedâiler Hareketi, “*günübirlik*” olarak adlandırabileceğimiz geleneksel yeniçeri/asker merkezli tepki oluşumlardan farklı olup, gelenekten moderniteye geçiş sürecinde ortaya çıkan muhalif bir harekettir. Fakat yine de bu, tam anlamıyla modern bir muhalefet olmaktan daha ziyade geçiş sürecinin bir oluşumu olarak görülebilir. Fedâiler, geleneksel ihtilâl kadrolarından farklı bir şekilde gizli ve uzun bir örgütlenme sürecine girmişler, başta askerî kesim ve bürokrasi olmak üzere toplumun çeşitli kesimlerinden destek almışlardı. Nihai amaçları ise ihtilâl yoluyla mevcut padişahı indirip, yerine veliahdı geçirmektir. Böylesi bir oluşum Osmanlı tarihinde ilk defa gerçekleşmekte olup, daha sonra ortaya çıkacak olan diğer modern muhalif siyasî hareketlere örnek teşkil etmiştir.

Sultan Abdülaziz’in (1861-1876) saltanat yıllarında yenileşme faaliyetleri devam etmiştir. Özellikle de Âli ve Fuad Paşaların inisiyatifi ele aldıkları bu süreçte, *Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri* istikrarlı bir şekilde devlet siyaseti olarak sürdürülmüştür. Hatta bu süreçteki yenileşme faaliyetleri, öncekilerine nazaran Düvel-i Muazzama kefaleti altına girerek farklı bir boyut kazanmıştır. Özellikle de 1856 yılında ilan edilen İslahât Fermanı’nın Paris Kongresi’nin maddeleri arasında zikredilmesi, böylesi bir müdahaleye hukukî zemin hazırlamıştır. Dönemin Büyük Güçleri, özellikle de Gayri-Müslimlerin lehine devreye girerek, vaat edilen reformların yapılması konusunda diplomatik baskılar yapmaya başlamışlardı. Bu durum, ilgili yabancı devletin Osmanlı dâhilî işlerine pervasızca müdahale etmesine ve devletin çözümlenme sürecinin hızlanmasına vesile olmuştur.

Bu değişimin sebep olduğu çeşitli sıkıntılar da başta olmak üzere, devletin kötüye giden işlerine bir türlü çözüm üretilememesi, bunların kronik bir hâl alması ve Düvel-i Muazzama'nın içişlerine müdahale etmesi, modern anlamda ilk siyasî gençlik hareketi olan “Genç Osmanlılar Hareketi”nin doğmasına neden olmuştur. Bu hareketi teşkil eden gençler, açılan yeni mekteplerden mezun olanlar, modern kurumlar ile bürokrasinin çeşitli kademelerinde görev alanlar ve askerî okulları bitiren subaylardan meydana gelmekteydi. Dikkat edilirse bunlar, genel olarak Osmanlı toplumunda modern eğitim almış iki önemli zümreden oluşmaktaydı. Avrupadaki modern devletlerin sahip oldukları birtakım pratikleri, Osmanlı Devleti'nde de hayata geçirebilmek için bir darbe yaparak 1876 yılında Abdülaziz'i tahttan indirmesini başarabilmişlerdir. Böylece “klasik yeniçeri”, “muhalif devlet adamları” ve “ulemâ” gibi üçlü sac ayağının başrol oynadıkları eski ihtilâller, şimdi daha farklı muhtevayla ve yeni tip aktörlerle tekrar yaşanır olmuştur.

Bilindięi üzere klasik Osmanlı tarihinin buhranlı yıllarında ihtilâller cereyan etmiş, bunların bazılarının neticesinde padişahlar tahtlarından indirilmiş ve katledilmiştir. Bu ihtilâllere bakıldığında, belli bir döneme kadar bunlar arasında ortak birtakım özellikler ileri sürülebilir. Öncelikle bu ihtilâlleri yapan aktörler üç temel zümreden oluşmaktaydı: “Muhalif devlet adamları”, “askerler” ve “ulemâ”. Bu üçlünün her biri farklı zamanlarda devreye girerek bu tür ihtilâllerde kritik görev ifâ etmişlerdir. İktidarı ele geçirmek isteyen bazı şehzâdeler ve Vâlîde Sultan olmak isteyen şehzâde anneleri ile veziriazâm olmak veya benzer önemli görevler almak isteyen muhalif devlet adamları böylesi bir eylemin ortaya çıkmasında rol oynamışlardır. Çoęu zaman ön planda görülmemelerine rağmen, bunların hemen hemen hepsi bu tür ihtilâllerin patlak vermesinde birinci derecede etkili olmuşlardır. İhtilâlin pratiğe aktarılabilmesi için ikinci aşamada yeniçeriler devreye girmektedir. Bu tür ihtilâllerde, yeniçeriler aslında bir taşeron olarak görev icra ediyordu. Gerekli siyasî, iktisadî ve sosyal şartların oluştuğuna inanan muhalif kimseler/kesimler, yeniçeri ocaklarında güvendikleri adamlarını devreye sokmak suretiyle, mevcut olan

birtakım iktisadî ve sosyal sıkıntılardan hâsıl olan şikâyetleri öne sürerek ihtilâli başlatmaktaydılar.

Osmanlı tarihinin klasik ihtilâllerinde üçlü sac ayağını tamamlayan üçüncü ve son ayak ise ulemâdır. Gerek kitlesel anlamda destek alınabilmesi ve gerekse genel olarak bu hareketlerine meşrûiyet kazandırabilmek için, ulemâdan belli bir desteğin alınması elzemdi. Din alanında otorite ve toplum üzerinde etkili olan ulemânın bunlara katılması, bu tür hareketlerin o günkü toplumsal dinamikler açısından geçerli olan şeriata uygunluğunu göstermekteydi. Bu şekilde çok önemli bir görev icra etmek suretiyle, ulemâ bu isyan hareketini toplum indinde meşrûlaştırmaktaydı. O sıralarda böylesine bir ihtilâl hareketinin başarılı olabilmesi, siyasî ve toplumsal anlamda bu türde bir desteği elzem kılıyordu. Başka türlü herhangi bir isyan/ihtilâl başarıya ulaşamazdı. Daha da önemlisi, isyanın toplum üzerindeki meşrûiyeti de başka türlü sağlanamazdı. Bu anlamda din ve din adamı, bir şekilde siyasî bir araç olarak kullanılmaktaydı.

Ulemânın bu isyanlardaki rolü bağlamında belirtilmesi gereken diğer bir husus ise, bunların kadim toplumdaki içtimâî ve siyasî sorumluluklarıdır. Klasik ulema, Osmanlı modernleşmesinin bir sonucu olarak 19. yüzyılda yetişmeye başlayan seküler modern aydın zümrenin henüz daha olmadığı dönemlerde, yukarıda zikredilen görevlerinin yanı sıra, Osmanlı toplumunun “aydın” kesimini teşkil etmekteydi. Toplumsal ve siyasî gelişmeler ile meseleler hakkında düşünüp fikir sarf eden; eser kaleme alan ve bunun da gereğini o günkü şartlarda yerine getirenler, bu zümreye dahil olanlardı. Nitekim bu tür nedenlerden dolayı ulemâya mensup bazı şahsiyetler de ilgili ihtilâllerde taraf olmuşlar veya aktif görev almışlardı.

Aslında kadim Osmanlı tarihindeki ihtilâllerde etkili olan üçlü sac ayağını tamamlayan diğer bir unsur “dış faktör” de bu kurgu içinde zikredilmelidir. Osmanlı başşehri İstanbul’da bulunan Avrupa devletlerine ait sefirler ve bunların adamlarının isimleri bu isyanlarla alakalı kaynaklarda geçmektedir. Mevcut hükümdar ve siyasetinden memnun olmayan bir devletin büyükelçisi, ilgili isyanda tamamlayıcı

bir faktör olarak devreye girebilmişti. Bu şekilde önemli görev ifâ eden bu tür diplomatları, kadim siyasî tarihimizin gözden kaçırılmaması gereken önemli aktörleri arasında zikretmek gerekiyor.

Böylece farklı amaçlarla bir araya gelen bu üçlü, ortak bir hedef doğrultusunda hareket ederek ihtilâlleri icra etmekteydi. Bu arada bazı siyasî, iktisadî ve sosyal olumsuz şartlardan dolayı rahatsız olan belli bir grup insanın da bunlara destek vermesiyle, ihtilâl için gerekli olan toplumsal destek sağlanmış olmaktadır. Buradaki iştirakçilerin sayısının fazlalığı çok da önemli değildir. Asıl olan o günkü şartlarda başşehir İstanbul'da bulunan esnaf ve hamal gibi halkın belli alt katmanlarından insanların, isyan sırasında yeniçeri taifesine destek vermesi ve meydana inerek gösterilere iştirak etmesiydi. Kitle psikolojisinin burada devreye girmesiyle, az veya çok, birileri bilinçli veya bilinçsiz olarak o eylemin içine mutlaka çekilirdi.

Bu şekilde patlak veren isyanlarda, temel hedef olan padişahın devrilerek yerine Osmanlı Hânedanı'ndan yeni birisinin geçirilmesi veya bazı devlet adamlarının azledilerek yerlerine isyancıların istedikleri birilerini getirmeleri dışında başka amaçlar bulunmamaktaydı. Bunların, Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun değişmesi veya dönüşmesini amaç edinen siyasî ve sosyolojik projeleri/hedefleri yoktu. Beklentileri çok net ve kısa vadeliydi: Mevcut sıkıntıların nedeni olarak gördükleri bazı zevâtın görevlerinden uzaklaştırılması, duruma göre kellelerinin alınması ve sonuçları kendilerini rahatsız eden yeni bazı uygulamalara son verilmesiydi. İstenilen şeyler elde edildikten sonra herkes kendi işine dönmekteydi. Siyasî anlamda bir örgütlenme zaten söz konusu değildi. Bu bağlamda bunları bir araya getiren en önemli ortak payda, hiç şüphesiz şahsî veya toplumsal "*menfaat*" ve "*tepki*" idi. Bunların elde edilmesinin ardından, oluşturulan üçlü ittifak da hâliyle ilgili isyanın ardından sona ermekteydi.

Kısaca temas edilmeye çalışılan bu "*menfaat*" ve "*tepki*" merkezli oluşumlar ve isyanlar belli bir süre sonra görülmez olmuşlardır. Özellikle de Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri'nin neticesinde değişen/dönüşen devlet ve topluma paralel olarak, bu türde iktidar

değişikliklerine neden olan ihtilâllerin muhtevası ve ihtilâli yapan kadrolar değişmiştir.

Bahsedilen bu süreçte geleneksel Osmanlı Devleti'ni idare eden “*kalemiye/seyfiye/ilmiye*” sınıfları zamanla çözülerek, bunların yerini “*bürokratlar/Avrupaî tarzda eğitilen subaylar/sivil aydınlar*” almıştır. Klasik dönemde Osmanlı Devleti'ni başarılı bir şekilde sırtlayan bu üç zümre mensupları, gerek yetişmeleri sırasında ve gerekse görev yaptıkları dönemde geleneksel Osmanlı kaynaklarından beslenmekteydiler. Dolayısıyla devletin işleyişinde gördükleri birtakım sıkıntıların izale edilmesi için, çözümü yine o gelenekte aramaktaydılar. Söz konusu zümre mensupları geleneğin dışına çıkarak padişahın yetkilerinin sorgulanması ve Avrupaî tarzda çeşitli kurumların ihdas edilmesi gibi birtakım yenilikleri talep etmemekteydiler. Yapılan işlerin kötüye gitmesinden dolayı mes'ul tuttukları bazı devlet adamlarının görevden alınmasını ve yerlerine yenilerinin getirilmesini yeterli görmekteydiler.

Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri, bu geleneksel yapıyı dönüştürerek yeni aktörlerin yetişmesine neden olmuştur. Yeni aktörlerin ortaya çıkması, öteden beri tartışılan ve devletin istikbâlini belirleyecek olan meselelerin halli için aranılan çözümlerin kaynağını ve muhtevasını da değiştirmiştir. II. Mahmud, Tanzimat ve Islahat Fermanı dönemlerinde yetişen bu yeni zümreler, gerek yetişme tarzlarıyla ve gerekse Avrupa ile etkileşim kanallarının çeşitlenmesiyle birlikte, devletin kurtarılması için Avrupa'nın tarihî tecrübesiyle ortaya çıkan yönetim anlamında modern devleti görür olmuşlardır. Aynı zamanda modern Avrupaî siyasî ve felsefi akımlardan da etkilenen bu zümreler, artık Osmanlı padişahı ve hâlifesinin otoritesini ciddî olarak sorgulayarak, mevcut problemlerin çözülebilmesi için anayasa ve meclis gibi araçlara sahip olan Avrupaî meşrûti bir yönetim talepleri gündeme getirmeye başlamışlardır. Talep etmenin ötesinde, bunun sağlanabilmesi için bir araya gelerek Osmanlı tarihindeki siyasî bir muhalif hareket olan Genç Osmanlılar hareketini teşkil etmişlerdir.

Genç Osmanlılar, bu tür modern talepleri gündeme getirmekle birlikte, bunların gerekliliğini izah ederken İslâmî referanslara

müracaat etmeyi tercih etmişlerdir. Genç Osmanlıların bu şekilde hareket etmelerinin nedenlerinin başında, halkın bunlara henüz hazır olmaması gelmektedir. Bu nedenle talepleri için gerekli olan delilleri İslâm tarihinden ve tecrübesinden getirmeyi uygun görmüşlerdir. Bununla birlikte modern Osmanlı münevverlerinin ilk temsilcileri olarak, o gelenekten henüz daha kopmadıklarından dolayı, bu aşamadaki modern taleplerine gereken meşrûiyeti İslâmî referanslarda aramışlardır. Aslında bunu yaparken sadece toplumsal ve siyasî bazı endişelerden dolayı değil, aksine kendi fikir dünyalarındaki sentezin bir sonucu olarak böyle hareket ettiklerini düşünüyoruz.

Genç Osmanlılar, siyasî hedeflerine ulaşabilmek için Osmanlı tarihinde modern anlamdaki ilk siyasî ihtilâli gerçekleştirmiş ve te'sis etmek istedikleri yeni sistemin önünde engel olarak gördükleri Sultan Abdülaziz'i ihtilâl yoluyla tahttan indirmişlerdir. İhtilâli gerçekleştiren kadrolar, yukarıda belirtildiği gibi Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri'nin bir neticesi olarak yetişen üç zümreden oluşmaktaydılar: Muhalif devlet adamları, modern subaylar ve aydınlar.

Ortaya çıkması 1860'ın ortalarına denk gelen Genç Osmanlı Hareketi, önce gizli bir örgütlenme safhası geçirmiştir. Bâb-ı Âli, bunlara karşı tahkikâta başlayınca İstanbul'u terk ederek Paris'e kaçmışlar ve örgütlenmelerine ve faaliyetlerine orada devam etmişlerdir. Buradan yaptıkları yayınlarla Osmanlı hükümetini kıyasıya eleştirmişlerdir. Mevcut sıkıntılardan dolayı eleştirilerini yaparken, aynı zamanda çözüm olarak o günkü Avrupâda uygulanmakta olan meşrûti bir yönetimin Osmanlı Devleti'ne ithalini savunmuşlardır. Padişahın yetkilerinin bir meclis ve anayasa yoluyla kısıtlanmasını ilk defa gündeme getirmişler; aynı zamanda klasik Osmanlı düşüncesinde zaten var olan "*millet*" ve "*vatan*" gibi önemli kavramları, modern Avrupa misalinde olduğu gibi yeni bir renk ve tonla telaffuz etmeye başlamışlardır.

Bu şekilde Genç Osmanlılar, Batı Avrupa örneklerinden hareketle Osmanlı Devleti'nin yönetim anlamında kendini yenilemesi gerektiği şeklindeki talepleri ilk defa dillendirmişler ve bunu ger-

çekleştirebilmek için örgütlenererek harekete geçmişlerdir. Ardından da bilinen 1876 İhtilâlî'ni gerçekleştirmişlerdir. Bu arada yeniçeri isyanlarında dördüncü unsur olarak zikredilen “*dış faktör*” burada da karşımıza çıkmaktadır. Kesin olarak kanıtlanmasa da dönemin bazı kaynaklarında geçtiğine göre, İngiliz Sefareti'nin bu ihtilâlde parmağı bulunmaktadır.

Sultan II. Abdülhamid'le (1876-1909) birlikte ise Osmanlı değişimi ve dönüşümü önemli oranda tamamlanmıştır. Kurumsal anlamda taşların yerine oturması gerçekleşmiş; aynı zamanda bu kurumları modern anlamda işler hâle getirecek ve daha da önemlisi bunlardan hizmet alacak modern bir toplum yetişmiştir. II. Abdülhamid döneminde önemli bir gelişme daha yaşanmıştır: Osmanlı Devleti'nin modernleşme yolunda yeniden şekillendirilmesi veya dönüştürülmesinin bir sonucu olarak önemli oranda sivil aydın ve bürokrat yetişmiştir. Bunlar, çeşitli fakültelerden mezun olup belli alanlarda ihtisaslaşmışlar, bürokraside ve yönetimde önemli görevler almaya başlamışlardı. Aynı zamanda yabancı dil bildiklerinden kültürel anlamda doğrudan ve çok çeşitli kanallar vasıtasıyla Avrupa ile iletişim halindeydiler.

Bu şekilde ortaya çıkan bürokrat ve aydın zümrelerinin yanı sıra, üçüncü bir grup olarak modern Osmanlı subayları da yetişmiştir. II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında ağırlık verilen askerî okullardaki eğitimin bir sonucu olarak yetişen bu subaylar, askerî görevlerinin dışında siyasetle de aktif olarak ilgilenmeye; devleti kötü yönettiğine inandıkları Abdülhamidî yönetime alttan alta tepki duymaya ve ona karşı olan siyasî oluşumlara katılmaya başlamışlardır.

II. Abdülhamid'in saltanat yıllarındaki ve hatta Osmanlı tarihindeki en etkili ve uzun ömürlü muhalif gençlik hareketi, hiç şüphesiz Jön Türkler'dir. Jön Türk Hareketi, Osmanlı Devleti'nde işlerin kötüye gittiğine inanan ve çözüm olarak ise Avrupadaki birtakım siyasî ve felsefî akımlardan etkilenen gençler tarafından teşkil edilmiştir. Bunlar, Avrupadaki çeşitli modern kurumların ve siyasî akımların belli bir sentezinin ardından Osmanlı Devleti'nde de uygulanmasını

talep etmişlerdir. Muasır Avrupadaki tipik muhalif siyasi gençlik oluşumlarına benzeyen Jön Türkler, bu yöndeki taleplerinin yerine getirilmesi için önce gizli örgütlenmeye girmişler, ardından II. Abdülhamid yönetimine karşı yoğun bir mücadele başlatmışlardı. Bu mücadelenin ilerleyen safhalarında sivil kanattan çeşitli kurumlarda görev yapan memurlar ve askerî kanattan subayların da kendilerine katılmasıyla, muhalif cephe bir hayli genişlemiştir.

Aslında kontrollü bir modernleşmeyi tercih eden; bir ayağı gelenekte, diğer bir ayağı modernleşmede olan II. Abdülhamid'in bu tür faaliyetlerinin bir sonucu olarak yetişen Jön Türkler'in mücadelesinin, yukarıda ifade edilen devletin değişmesi veya dönüşmesinin bir neticesi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Yeni yetişen bürokratlar, subaylar ve aydınlar, mevcut geleneksel yapıya ve bunu ayakta tutanlara karşı tepkilydiler. Jön Türkler, II. Abdülhamid'e karşı mücadele ederken, aslında onun üzerinden mevcut yapıyı ve bunu ayakta tutan kadroları hedef almışlardır. Bu bağlamda II. Abdülhamid'i bu yapıyla özdeşleştirmiş ve onun üzerinden mevcut yapıyla hesaplaşmak istemişlerdi. II. Abdülhamid'in hal' edilmesiyle birlikte bu yapının ve onu ayakta tutanların da ortadan kalkacağına ve dolayısıyla devletin kurtulacağına kendilerini inandırmışlardı. Bu haliyle Jön Türk-II. Abdülhamid mücadelesi, aslında modernite ile geleneğin hesaplaşması ve ayrışması olarak da değerlendirilebilir.¹

Bu mücadele üç aşamada cereyan etmiştir: Jön Türkler'in siyasi bir hareket olarak kuruldukları yıl olan 1889 senesinde başlayıp 1897'de dağılmalarını ihtiva eden zaman dilimi, birinci dönemi kapsamaktadır. Bu dönem daha ziyade teşkilatlanma ve gizli faaliyetlerle geçmiştir. 1897-1908 arasındaki ikinci dönemde, varlıklarının öğrenilmesinin ardından hükümetin bunlara karşı harekete geçmesinden dolayı, Avrupa'nın çeşitli şehirlerine kaçarak yönetim karşıtı faaliyetlerini oralarda devam ettirmişlerdir. Üçüncü ve son aşama ise, 1908 İhtilâli'yle başlayıp 1909'da Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine kadar geçen süreci teşkil etmektedir. Bu aşamada, özellikle de subayların harekete katılmasının ardından patlak veren askerî ihtilâlin sonucunda meşrûfî yönetime yeniden geçilmiştir. Fakat

geçiş, ilerleyen sayfalarda da görüleceği gibi, istenilen sonuçları bir türlü vermemiş, aksine çok daha karmaşık yeni problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1908-1909 arasında cereyan eden üçüncü aşama, genel olarak bu mücadelenin bir finali; finalin de finali ise “*Hareket Ordusu*”nun yaptığı askerî darbenin sonucunda Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesi olarak görülebilir. Çalışmamızın ilerleyen sayfalarında, ilgili mücadelenin bu son aşaması bütün boyutuyla ele alınmaktadır.

NOTLAR

- 1 Necmettin Alkan, “Osmanlı Modernleşmesi ve Klasik Yeniçeri İsyanlarının Modern Siyasî Darbelere Dönüşmesi”, *Dođu Batı*, Sayı 51, Ankara 2010, s. 51-67.

1908 JÖN TÜRK İHTİLÂLİ VE İÇ SİYASETTE DEĞİŞEN DENGELER

“9 Ayda 4 Hükümet”

Kolağası Resneli Niyazi Bey, 3 Temmuz 1908 tarihinde maiyetindeki 150 askeriyle birlikte, bölgede görülen sözde Bulgar çetelerini takip etme bahanesiyle Cuma namazı sırasında bugünkü Makedonya'nın Manastır şehri yakınlarında bulunan Resne'yi terk ederek dağa çıkmış ve 1908 Jön Türk İhtilâli sürecini başlatmıştı.¹ Genç bir kolağasının (Önyüzbaşı) başlattığı bu askerî isyanı daha ilk günde haber alan ve bunun bastırılması için bazı başarısız hamlelerde bulunan Sultan II. Abdülhamid, daha fazla direnmeyerek 23 Temmuz 1908'de meşrûti yönetimi tekrar ilan etmek zorunda kalmıştı.²

Böylece 23 Temmuz 1908 tarihi, Osmanlı siyasî tarihi açısından bir milat olmuştur. Bu milat, sadece Osmanlı yönetim biçiminin değişmesiyle sınırlı olmayıp, bundan sonraki Osmanlı tarihini de kapsayacak bir öneme sahiptir. Özellikle de bu aşamada Osmanlı iç siyasetindeki değişim ve bu değişimi taşıyacak olan aktörler üzerinde durmak gerekiyor. Değişimin ve yeni aktörlerin neden olduğu gelişmeler sonraki bölümlerde ele alınmaktadır.

Öncelikle ihtilâlle birlikte mutlakî yönetim sona ermiş; yerine, hükümdarın hâkimiyet alanını sınırlayan ve devlet yönetiminin şartlarını belirleyen anayasal ve parlamenter modern bir sistem gelmişti. Fakat Osmanlı Devleti gerek kurum, gerek yönetici ve gerekse toplum olarak bu sistemin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için henüz hazır değildi. Osmanlı Devleti'nin bu türde modern bir yönetimle

geç ve hızlı bir şekilde 1876 yılında tanışmasının, bu bağlamda bir neden olarak ilk sırada zikredilmesi gerekiyor. Aslında devlet hem kurumsal hem de halk tabanında bu yönetimi idame ettirebilecek tarihî ve kültürel alt yapıya sahip değildi. Bu türde altyapıyı oluşturan en önemli husus, uzun bir geçmişe dayanan siyasî ve felsefi araştırmalar ve entelektüel tartışmalardır. Osmanlı örneğinde halkın hemen hemen tamamı ve hatta yönetime talip olanların önemli bir kısmı bu türde bir felsefi ve siyasî altyapıya sahip olmadan meşrûti yönetime geçmişti. Öncelikle sivil aydınların ve askerî erkânın bu yönetim tarzını çok fazla idealize etmeleri; halkın da buna inanarak meşrûti yönetime geçilmesiyle birlikte her türlü problemden âzâde olunacağını düşünmesi, bu türde bir altyapı eksikliğinden kaynaklanıyor olabilir.

Meşrûti yönetimin önündeki diğer bir engel ise, geç gelen ilk tecrübenin her şeyi ile tam olarak kurumsallaşamadan ve bir devlet tecrübesi hâline gelmeden, 1877-1878 Rus Harbi'nden dolayı 1878 yılında kesintiye uğraması ve eski klasik mutlakî yapıya tekrar geri dönülmesiydi. Gerek teorik ve kurumsal eksiklikler ve gerekse 30 yıllık kesinti, 1908 yılında tekrar ilan edilen meşrûti yönetimin, özellikle de başlangıç diyebileceğimiz ilk aylarında sağlıklı bir şekilde işlemesine engel olmuştu. Bu sebeple meşrûti yönetimin yeni tecrübesi de problemlili ve sancılı geçmişti. Arzu edilen yönetim bir türlü tesis edilemediği gibi, eski yönetimin ve kadroların yeri tam olarak doldurulamadığı için bir otorite boşluğu meydana gelmişti. Malumdur, tabiat boşluğu asla kabul etmez; birileri veya bir şeyler bunu şöyle veya böyle mutlaka doldurur. Dolayısıyla devlet kademesinde ve toplum hayatında ortaya çıkan böylesi bir boşluğu kim, nasıl dolduracaktı?

Meclisin feshedilmesinin ardından otoriteyi tek adam olarak II. Abdülhamid uhdesine almış ve 1908 yılına kadar bunu devam ettirmişti. Fakat 1908 İhtilâli ile birlikte tekrar başa dönmüş ve takriben 30 yıl önceki, yani Meclis-i Mebûsan'ın açıldığı sıralardaki soruyla ve aynı zamanda sorunla bir kez daha karşılaşmıştı. Yönetimi gerçekten meclis ve hükümet mi üstlenecekti, bir başkası mı? Yoksa başka bir grup mu? II. Abdülhamid artık devre dışı kaldığına göre, geriye sadece iki şık ve iki grup kalmıştı: Ya doğrudan meclis ve hükümet

ya da yeni yönetimin kazanılması zaferini elde eden Jön Türkler'in partisi İttihâd ve Terakki Cemiyeti idareyi üstlenecekti.

Bu sual gerçekten de sonrasında tam bir sorun şeklini alacaktı. Aşağıdaki sayfalarda görüleceği gibi, eski yönetimle mücadele ederek kazanan Jön Türkler, meşrûti yönetimi geri getirmenin şan ve şerefiyle yetinmek istemeyip, askerî ve sivil kanat olarak yönetime talip olmuşlar ve buna ulaşmak için ellerinden geleni yapmışlardı. Fakat henüz daha devlet tecrübesine sahip olmadıkları ve kurumları tam olarak tanımadıkları için, buna doğrudan sahip olma yerine, başlangıçta geri planda kalıp meclisi ve hükümetleri yönlendirmeyi tercih etmişlerdi. Böylece aslında devletin gerçek yönetimi, tek adam Sultan II. Abdülhamid'den bir cemiyetin/komitenin şahsında belli bir grubun eline geçmişti. Meşrûti yönetimin asıl araçları olan meclis ve hükümet gerçek anlamda hiçbir zaman bağımsız olamamıştır. Yeni dönemin en önemli sıkıntılarında biri bu durum olmuştur. Zaten bunlar da aşağıda temas edilen 31 Mart Vak'ası'nın nedenleri arasında yer alacaktır.

Fakat İttihâdçuların bu “*mutlaki*” iktidarlarının yolundaki gayretleri ve müdahaleleri, İttihâd ve Terakki Cemiyeti karşıtı farklı siyasî grupların ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu karşıtlığın nedeni aslında sadece İttihâdçuların yönetim anlayışlarındaki ve tarzlarındaki farklılıklar değil, aksine diğer grupların da yönetime ortak olmak istemeleriyle alakalıydı. Fakat gözden kaçırılmaması gereken bir noktaya da temas edilmelidir: 31 Mart Hâdisesi'nin patlak vermesinde etkili olan bütün siyasî ve dinî gruplar aslında 1908 İhtilâli öncesinde II. Abdülhamid karşıtı mücadelede Jön Türk şemsiyesi altında bir şekilde yerlerini almışlardı. Ortak düşmana karşı verilen ortak mücadele sırasında söz konusu gruplar, aralarındaki siyasî ve felsefî itilâfları pek gündeme getirmemişler; bir şekilde hasıraltı etmişlerdi. Fakat mücadelenin kazanılmasının ardından kurulan yeni yönetim tarzı, bu kez ihtilâlcilerin kendi aralarında farklılıkların gün yüzüne çıkmasına neden olmuştu. Böylece II. Abdülhamid karşıtı bu muhalif cephenin nasıl kırılga olduğu, çok kısa bir süre zarfında ortaya çıkmıştı.

Bu tür siyasî grupların yanı sıra, gelinen noktada Sultan II. Abdülhamid faktörü gözden kaçırılmamalıdır. Mutlakî yönetimin son önemli temsilcisi olan II. Abdülhamid, ihtilâlin ilk aylarında halkın, ordunun ve hatta mebûsların bir kısmı üzerinde nüfuzunu hâlen devam ettirmekteydi. Bu durum kendisi için iktidar anlamında her şeyin henüz daha bitmediği anlamına geliyordu. Tecrübeli bir devlet adamı ve önemli siyasî aktörlerden biri olarak Yıldız Sarayı'nda beklemekteydi. Sultanın yanı sıra meşrûti yönetimin en önemli araçlarından biri olan hükümetler ve dolayısıyla icranın başı olan sadrazamlar da doğal olarak yönetimde etkin olmak isteyeceklerdi. Bu bağlamda Abdülhamidî dönemin tecrübeli sadrazamlarından Said Paşa ve Kâmil Paşa, haklı olarak yeni dönemde yerlerini alarak makamlarını otoriteleriyle doldurmaya çalışmışlardı. Eskiden sahibi belli ve tek olan bir iktidar varken, şimdi buna talip olanların sayısı bir hâyli artmıştı. Bu kırılğan yapı, ister istemez rekabete ve bir kuvvet çatışmasına neden olacaktı. İşte bu iddia ve rekabet daha sonra patlayacak 31 Mart Vak'ası sürecini belirleyen en önemli faktör olmuştur.

Meşrûti yönetimin yeniden ilan edilmesiyle şekillenen iç siyasetin en önemli araçlarından olan dönemin hükümetlerini hatırlatmak gerekiyor. İhtilâlin hemen arifesinden başlayıp 31 Mart Vak'ası'na kadar geçen süreçte dört meşrûti hükümet kurulmuştur. Bu süreçteki ilk hükümeti kurmakla görevlendirilen Said Paşa, 22 Temmuz-31 Temmuz ve 1 Ağustos-6 Ağustos 1908 tarihleri arasında olmak üzere iki kez sadrazam olmuştur.³

Said Paşa'nın ilk sadrazamlığını daha ziyade geçiş dönemi olarak görmek gerekiyor. II. Abdülhamid yönetiminin hâlen devam ettiği, onu meşrûti yönetimi ilan etmesi için zorlayan Jön Türkler'in henüz daha tam olarak ortaya çıkmadıkları bir süreçte, Said Paşa'dan bağımsız bir yönetim beklenemezdi. Nitekim öyle de olmuştur. Harbiye Nâzırı ve Bahriye Nâzırı'nın tayin edilmesi kendi uhdesinde olduğu halde, bu yetkisini Sultan II. Abdülhamid'e bırakması önemli bir ipucu olmalıdır. Cemiyetin önemli azaları Said Paşa'yı ziyaret ederek bu konu hakkındaki tereddütlerini anlatmışlardı. İnal, bu görüşmeye katılan bir üyeden bizzat duyduklarını şu şekilde aktarmaktadır: Sad-

razam iki nâzırın seçilmesinin padişaha ait olduğunu öne sürdüğünde, “Biz bunun müvafık olmadığını söyledik. Bize cevap vermeğe kalkıştı. Nihayet bu noktai nazarı, Meşrûtiyete mühalif gördüğümüzü-kat’i olarak söyleyince devam etmedi.”⁴ Nitekim cemiyetin bu tepkisi üzerine, Said Paşa görevinden istifa etmek zorunda kalmış;⁵ ardından İttihâd ve Terakki Cemiyeti’nden bir zarar gelebileceğinden endişe ederek 7 Ağustos 1908’de İngiliz Sefareti’nden yardım istemişti.⁶ Bu şekilde meşrûti yönetimin ilk başbakanı Said Paşa’nın cemiyetin baskısıyla istifa etmesi; bu da yetmiyormuş gibi, bazı endişelerinden dolayı yabancı bir devletin elçiliğinden yardım istemesi, meşrûti yönetim açısından muhtemelen hiç de iyi bir başlangıç olmamıştır.

Said Paşa’nın istifasının ardından bu kez Kâmil Paşa sadarete gelmiş ve 7 Ağustos 1908-13 Şubat 1909 arasında görev yapmıştır.⁷ İngiliz taraftarı olarak bilinen ve İngiliz Elçiliği ile İngiliz basınının desteğini alan Kâmil Paşa,⁸ cemiyeti de dikkate alan, hatta cemiyet tarafından hazırlanan üyelerden oluşan⁹ karma bir hükümet kurmuştu. Derviş Vahdetî de Kâmil Paşa hakkında olumlu ifadeleri ihtiva eden makalesinde onun İngiltere’ye olan yakınlığını “İngiltere kralının bit-telgraf takdirine lâyük görülmüş” ve “İngiltere’de doğmuş olaydı yine başvekil olurdu” şeklinde gündeme getirmişti.¹⁰ Meşrûti yönetimin ikinci başbakanının da henüz daha görevinin başında yabancı bir devlete yakın olmasının açıkça gündeme getirilmesinin de aynı şekilde gözden kaçırılmaması gerekiyor.

İttihâd ve Terakki Cemiyeti ise başlangıçta paşaya destek vermişti. Fakat ilerleyen günlerde cemiyet ile sadrazamın arası açılmaya başlamıştı. Özellikle de İttihâd ve Terakki Cemiyeti’nin, memur tayinleri ve kabine üyelerinin belirlenmesi gibi hususlara karışması; buna karşın sadrazamın cemiyetin siyasî nüfuzunu azaltmaya yönelik teşebbüslerine başlaması, taraflar arasındaki münasebetleri bozmuştu. Nitekim İttihâd ve Terakki Cemiyeti’nin önemli isimlerinden Rahmi Bey, Sadrazam Kâmil Paşa ile temaslarının “pek ileriye” gittiğini, fakat kendisinin daha sonra bunu “birdenbire” kestiğini belirtmektedir.¹¹ Kâmil Paşa, İstanbul’da bulunan *Kölnische Zeitung* muhabiriyle yaptığı bir görüşmede, cemiyetin hükûmetine yaptığı müdahaleleri açık bir

şekilde dile getirmektedir: “*Hükümet cemiyetin işlerine karışmasına, özellikle de şahıslarla alakalı sorunlarda devamlı olarak karşı durmaya gayret etmiştir. Cemiyet devlet içinde devlettir.*”¹²

Sadrazam ile cemiyet arasındaki iplerin tamamen kopmasına neden olan gelişmeler ise şunlardı: Bahriye Nâzırı'nın istifasını kabul etmesi ve yerine Birinci Ferik Hüsnü Paşa'yı getirmesi ile Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'yı Mısır Komiserliği'ne tayin ederek yerine İkinci Ordu Komutanı Nâzım Paşa'yı tayin etmesi ve Yanya'daki Yunan çetelerine karşı İstanbul'daki Avcı Taburları'nın gönderilmesini teklif etmesiydi.¹³

Sadrazamın bu tür kararları ve icraatları cemiyeti yeterince endişelendirmişti. Böylece ortaya bir hükümet buhranı çıkmış; buna tepki olarak önce kabine azaları istifa etmiş, ardından İttihâdçıların verdikleri bir gensoru ile Kâmil Paşa hükümeti 14 Şubat 1909 tarihinde 207 oydan 196'sının “*adem-i itimât*” oyu ile düşürülmüştü. Mebûslardan sadece sekiz tanesi karşı oy kullanmıştı.¹⁴ Bu şekilde düşürülen ilk başbakan olan Kâmil Paşa, 31 Mart Vak'ası sürecinde cemiyet karşıtı önemli muhaliflerden biri olmuştur. Ayrıca aşağıdaki bölümlerde de görüleceği üzere, İttihâd ve Terakki Cemiyeti ile İngiltere'nin arasının açılmasında da yine bu gelişmenin rolü bir hayli fazla idi.

Meşrûtiyet ve demokrasi tarihimizde güvensizlik oylamasıyla koltuğundan edilen ilk başbakan olan Kâmil Paşa hükümetinin düşürülme şeklinin ve bu süreçte Meclis-i Mebûsan'da yaşanan ilginç olayların, meşrûti yönetimin mantığıyla hiç de örtüşmediğine aşağıdaki sayfalarda teferruatlıca temas edilmektedir.

Bu süreçteki en önemli gelişmelerden biri Osmanlı, dolayısıyla da Türk tarihindeki ilk çok partili seçimin yapılmasıdır. İttihâd ve Terakki Cemiyeti ile Ahrâr Fırkası'nın katıldıkları bu seçimler, yoğun bir kampanyanın ardından uzunca süren bir zaman diliminde yapılmıştır. Normalde seçimlerin 14 Kasım 1908 tarihine kadar bitirilmesi düşünülmüştü; fakat İstanbul'daki seçimler dahi ancak 11 Aralık 1908'de tamamlanmıştı. Sonuçları itibarıyla 280 mebûsu İttihâd ve Terakki çıkarırken, Ahrâr Fırkası sadece bir tane sandalye kazana-

bilmişti. Fakat buna rağmen seçilen mebûsların tamamının İttihâdçı olduğu söylenemez. Aralarında cemiyetten ayrılıp Ahrâr Fırkası'na geçecek 40-50 mebûs bulunmaktaydı.¹⁵ Ardından 17 Aralık 1908'de büyük bir coşku ve heyecanla Meclis-i Mebûsan, Hüseyin Cahid'in ifadesiyle “*Millet-i Osmaniye'nin hayâtından ilelebed te'sirini muhâfaza idecek bir vakı'a-i târihiyye*” olarak, bizzat Sultan II. Abdülhamid'in katılmasıyla açılmıştır.¹⁶

Son olarak ise Hüseyin Hilmi Paşa, 13 Şubat-13 Nisan 1909 tarihleri arasında hükümetini kurmuştu.¹⁷ İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne “*mütemayil*” olduğu bilinen Hüseyin Hilmi Paşa'nın¹⁸ sadarete getirilmesinde cemiyetin iki önemli ismi Talat Bey ve Ahmed Rıza Bey etkili olmuştu. Bizzat bu ikilinin saraya vermiş olduğu üç isim arasında birinci sırada Hüseyin Hilmi Paşa'nın yer aldığını ve onun tayinini istediklerini Ahmed Rıza Bey hatırasında belirtmektedir. Olumlu cevabı alınca, paşanın Nişantaşı'ndaki konağına giderek kendisine durumu bildirdiklerini, başlangıçta bunu kabul etmese de bir “*hayli uğraşıktan*” sonra ancak evet dediğini iddia etmektedir.¹⁹

Nitekim kendisi de cemiyetten çok kişiyi kabinesine almıştı. Hükümet ile cemiyet arasındaki bu yakınlaşma, daha sonraki günlerde diğer grupların tepkisini çekecek ve 31 Mart Vak'ası'na giden süreci hızlandıracaktı. Patlak veren isyan karşısında çok pasif kalan Hüseyin Hilmi Paşa, hâdisenin birinci günü istifa edip köşesine çekilerek, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesini beklemişti.

Yukarıdaki bilgilerde de görüldüğü gibi, 1908 Jön Türk İhtilâli Osmanlı iç siyasetine bir istikrar getirmemiş; aksine, tarihçiler indinde tartışmalı olsa da, Sultan II. Abdülhamid'in kurduğu dengeyi altüst etmiş; bunun yerini alabilecek alternatif yeni ve istikrarlı bir yapı bir türlü ortaya konamamıştır. Daha da kötüsü yönetime talip olanların sayısının artması, iç siyasetteki yapıyı iyice kırılğan bir hâle getirmiş ve çok daha tehlikeli yeni bir iktidar mücadelesinin başlamasına neden olmuştur. Üstelik bu, hiçbir zaman II. Abdülhamid-Jön Türk Mücadelesi'ne benzemeyecekti. Çünkü bu mücadelede eskiden olduğu gibi sadece iki taraf yoktu, taraflar vardı. Gelinek nokta, Osmanlı iç

siyaseti için bir zenginlik olmaktan öte tam bir keşmekeş idi. Nitekim bu keşmekeş, 31 Mart Vak'ası'na giden süreci belirlemiştir.

NOTLAR

- 1 Resneli Ahmed Niyazi, *Hâtîrât-ı Niyâzî Yahûd Târihçe-i İnkılâb-ı Kebir-i Osmâniden Bir Sahife*, İstanbul 1324, s. 72-76.
- 2 Necmettin Alkan, *Mutlakiyetten Meşrûtiyet'e Sultan II. Abdülhamid ve Jön Türkler*, İstanbul 2009.
- 3 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt 3, 3. Baskı, İstanbul 1982, s. 1061-1070.
- 4 İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt 2, s. 1074.
- 5 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, 4. Baskı, Ankara 1991, s. 71; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 4, İstanbul 1955, s. 365.
- 6 Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, 3. Baskı, Ankara 1994, s. 20.
- 7 İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt 3, s. 1391-1400.
- 8 Francis McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü: Osmanlı'nın Son Günleri*, Nihal Önal (Trc.), 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 44.
- 9 Süleyman Kâni İrtem, *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu: Abdülhamid'in Selanik Sürgünü*, Osman Selim Kocahanoğlu (Yay.), İstanbul 2003, s. 56.
- 10 Kıbrıslı Derviş Vahdeti, "Kâmil Paşa", *Volkan*, Sayı 2, 29 Teşrinisânî 1324/12 Aralık 1908, s. 2.
- 11 İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt 3, s. 1405.
- 12 *Kölnische Zeitung*, 22 Şubat 1909, Sayı 192, Morgen Ausgabe, s. 1.
- 13 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, s. 164-168; İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 78-88
- 14 Yaşar Özüçetin/Sıddık Çetin, "İkinci Meşrûtiyet Devrinde Meclis-i Mebûsanca Düşürülen İlk Kabine: Kâmil Paşa", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 13, Ankara 2009, s. 22.
- 15 Kenan Olgun, *1908-12 Osmanlı Meclis-i Mebûsanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasî Tarihimizdeki Yeri*, Ankara 2008, s. 67-68.
- 16 *Tanin*, "Meclis-i Mebûsân'ın İn'ikâdî", Sayı 137, 4 Kanûnievvel 1324 [17 Aralık 1908], s. 1.
- 17 İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt 3, s. 1665-1670.
- 18 *Son Vakânüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, Bayram Kodaman/Mehmet Ali Ünal (Yay.), Ankara 1996, s. 18.
- 19 Bülent Demirtaş (Yay.), *Meclis-i Mebûsan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, İstanbul 1988, s. 34.